

He Muka

HE PITOPITO KŌRERO NĀ TE TAURA WHIRI I TE REO MĀORI

Putanga 2 (4) Whiringa-ā-nuku 1989

ISSN 0114-6017

HE KUPU WHAKATAKI

Tēnei mātou, Te Taura Whiri I Te Reo Māori, e mihi nui atu nei ki a koutou e whai mai nei i ngā kōrero o roto i tēnei pukapuka a mātou o tēnei whakahaere a tātou.

Anō nei ko te marama e kōhiti ana, tēnei putanga o *He Muka* me tōna kāhua hou. Nō reira hāpainga mai, tauawhitia mai kia mahuta tonu mai ai i tōna tāepaepatanga o te rangi.

Ko ētahi o ngā kōrero o roto i tēnei putanga e pā ana ki te hui atu ki ngā kaituhi pukapuka, ki te iwi Kuru o te Whenua Korukoru me te hui i tū ki Waikaremoana.

TE HUI KI TE KŪHĀ (15–17 O MAHURU 1989)

Ko te reo whakahei nō Ngāti Hinekura me Te Whānau Pani o roto o Waikaremoana Whanaunga Kore kia tau atu ki te marae o Te Kūhā. I whakaeke atu Te Taura Whiri i te taha o te pouaru a Tētē Rakuraku me tōna tira. Ka haere ngā whakatau o runga i te marae, ā, nō te tutukitanga ka kuhu a Te Taura Whiri ki roto o te Poho-o-Hinekura kātahi ka haere ki te tautoko i te reo karanga o Tahu.

I pau te wā o te hui ki te whakamārama i ngā kaupapa a Te Taura Whiri ki te kimi anō hoki i ētahi kupu hou. Kātahi rā te hui a Te Taura Whiri i pēnei rawa te tautokona e te pūhou, e te taiohi, ahakoa rātou i noho puku mō te nuinga o te wā. Nō te āta whakaritenga i tētahi wā hei āta whiu mā rātou i ā rātou pātai, kātahi anō ka hamumu ngā waha o ētahi. Ahakoa iti noa ngā pātai i puta, ko te mea nui, i puta.

Nō te pō tuarua o te hui ka whakamātau a Te Heikōkō Mataira ki te whakaara ake i ētahi kaupapa hei whakakōrero i te whakaminenga. Nā te āhua hōhonu tonu pea o te kaupapa kāore te nuinga o te rangatahi i whaiwāhi mai.

Ao ake i te atatū o te Rātapu ka hiki te hui nā te tawhiti o te haerenga o Te Taura Whiri. Ka mihi tonu te ngākau ki te iwi kāinga mō rātou i whakamānawa nei i Te Taura Whiri. He manaakitanga, he whakarangatiranga e kore e wareware.

KERE

I puta i a mātou te kōrero i roto i te putanga o *He Muka* o mua atu i tēnei, he autāia tonu te nui o ngā kuratini e whakaaro ake ana kia whakaritea tētahi whakaakoranga whakapākehā, whakamāori, kia whiwhi ai ki te tiwhikete tohungatanga a Te Taura Whiri I Te Reo Māori. Ko te Kuratini O Murihiku kua tīmata kē.

Nā, i tēnei wā kua tīmata tētahi whakahaere motuhake i Te Ūpoko O Te Ika, ko te ingoa ko te KERE Māori Language Consultancy. Ko tāna tino mahi he whakaako i te reo, ā, kua whakaritea e tēnei whakahaere tētahi whakaakoranga e eke ai āna akonga ki ngā taumata e tika ana o te tiwhikete tohungatanga a Te Taura Whiri I Te Reo Māori. Ko te whakaakoranga BML 1.4 e 52 hāora, ā, e rua ōna wāhanga: te whakamāori ā-waha, te whakamāori ā-tuhi. Ko te hunga e whakauru atu ana ki te whakaakoranga BML 1.4 me āhua mōhio anō ki te reo Māori (e toru atu anō ngā whakaakoranga a KERE o raro atu i tēnei, ā, ā tōna wā ka āhei atu te akonga ki te BML 1.4). Ko te wā o ngā whakaakoranga nei e whakahāngaitia ana kia taea ai ngā whakamātautau ā-tau a Te Taura Whiri I Te Reo Māori.

Ki te pīrangitia he kōrero i tua atu i ēnei me whakapā atu ki (04) 662-295

TE WIKI O TE REO MĀORI 1990

Ko te tūmanako o Te Taura Whiri me noho toitū tonu te wā whakanui i te reo Māori me te maumahara ake anō o mātou mō te whakatairanga rawatia o te reo me ōna hua ka pā mai ki te motu whānui, me tahuri tonu atu tā mātou ki te iwi whānui whakatenatena ai, whakaratarata ai i runga i te whakapono mā te mōhio mai ki ngā hua o te reo tērā pea ka tere aro mai ki te reo i roto i te wā poto.

Mai rā anō e riro kē ana mā ngā kura me ngā whare wānanga e whakahaere ngā mahi whakanui i te reo, ā, itiiti nei te arohia mai e te hunga o waho atu i ngā wāhi whakaako. Ā te tau 1990 e tū mai nei, ā, i te mea ko te tau tērā e whakanuitia ai te kotahi rau e rima tekautanga mai i te hainatanga i te Tiriti o Waitangi, kāore e kore te whakaaratia ake o ngā take huhua, take whānui e pā ana ki te iwi Māori, ā, nā konei i whakaritea ai mō te wā o te 22 ki te 29 o Hōngongoi, whakanuitia ai te reo Māori.

I toko ake te huatau i Te Taura Whiri kia whakaikahia mai te hunga e tuhi ana ki te reo Māori kia mōhiotia ai he aha rā rātou i kore tonu ai e tuhi pukapuka ka tahi, e pēhea ana ngā hiahia o ngā kura ki te pukapuka reo Māori ka rua, me pēhea e nui ake ai ngā pukapuka reo Māori ki roto i ō tātou kura ka toru.

Kāti, i runga anō i te reo whakarāmeme o Te Taura Whiri ka tau mai ki Te Whanga-nui-a-Tara nei tōna rua tekau tāngata nei pea, he kaituhi ētahi, he kaiwhakaako ētahi, he kaimahi nā te Tari Kura ētahi, nō te whare takiura hoki ētahi.

Ko te take nui i matapakitia ko te ngōuruuru o ngā pukapuka ki te reo Māori me te kaha o te hiahia o ēnei e ngā kura kaupapa Māori. Kua kitea ko ngā pukapuka i whakaritea mō ngā mea pakeke kua kore noa iho i hāngai nā te mea kua mārō kē te haere o te reo Māori o ngā tamariki tae atu hoki ki ērā e ahu mai ana i ngā kōhanga reo.

Ko te inoi a te hunga whakaako i roto i ēnei kura, kia nui ake ngā pukapuka reo Māori. I tēnei wā, ko tēnā tonu kei te kuhu i a ia, me tēnā hoki i a ia. Ko te kaha e tika ana kia pau ki te taha whakaako, e pau kē ana ki te tuhi, ki te whakamāori rānei i ētahi pukapuka i tuhia tuatahitia ki te reo Pākehā. I puta anō te pātai, ae rānei, kāore rānei, he huarahi pai tēnei hei takahanga. Kotahi noa te urupare, mena mā

tēnei huarahi e taea ai he pukapuka hei pānui mā ngā tamariki, me takahi tonu tēnei ara. I roto i ngā whiriwhiritanga, ka puta ake te whakatau ko ngā tamariki o te taipakeke e waru, e iwa piki atu ngā mea e tino mate ana i te korepukapuka.

Ko te tono a te whakaminenga me kore e tūpono ka taea tētahi pukapuka mā ngā kura e rite ana ki tēnei e mōhiotia nei ko te School Journal. Ko tērā te momo pukapuka e pīrangitia ana nā te āhua o te titiro a tērā pukapuka ki ngā kaupapa huhua noa. I puta anō hoki te kōrero mō ngā “Wharekura” o roto i ngā tau, ā, kua roa nei e kore e tuhia ana. He roa tēnei take e kōrerotia ana me te ui noa tērā pea ka taea ngā kōrero o roto i ētahi te kōhi mai ki te pukapuka kotahi ka tā anō ai. Ko ētahi i tātai mai i ngā “Wharekura” i whakaaro ai rātou ka whaihua te tā atu anō. Ko te ingoa i whakahuatia ake mō te kohikohinga kōrero nei ko “He Kohikohinga”. He autai tonu te wā e tohea ana tēnei ingoa nā te rite rawa ki te pukapuka i whakaputaina e te Ahorangi, e Bruce Biggs, rāua ko Tākuta Pat Hōhepa i ngā tau ki muri.

Ko tētahi atu mahi whaihua o roto i te hui, he kimi kupu hou i runga anō i te tono mai a ngā kaiwhakaako o ngā kura kaupapa Māori. He roa ētahi e tautohetohetia ana kātahi anō ka whakaetia, ko ētahi i māmā noa iho. Ko tēnei te mahi nui kei mua i te aroaro o te hunga whakaako, ko te kimi kupu hou hei whakaahua i te ao o ā tātou tamariki.

Ngā Kupu Hou: Te Whana Poikiri

<i>ball</i>	poikiri; paoro
<i>(to) book</i>	tohu hē
<i>boot</i>	pūtu
<i>card</i>	puka
<i>centre spot</i>	poka pū
<i>coach</i>	kaiwhakaako
<i>corner flag</i>	haki koko
<i>corner kick</i>	whana koko
<i>cross</i>	whana hōkai
<i>crossbar</i>	kaho
<i>dangerous tackle</i>	tairutu
<i>defender</i>	tuarā
<i>dribble</i>	whanawhana
<i>dummy</i>	tohipa
<i>foul</i>	hara
<i>foul throw</i>	maka hē
<i>free kick</i>	whana whiwhi
<i>fulltime</i>	wā mutunga
<i>goal</i>	ū
<i>goal (box)</i>	ūhanga
<i>goal kick</i>	whana tapawhā
<i>goalkeeper</i>	kaikaro
<i>goalpost</i>	pou (ūhanga)
<i>goalline</i>	pae ū
<i>halfway line</i>	pae wehe
<i>halfway time</i>	wā haurua

<i>half-volley</i>	whana tau
<i>high tackle</i>	rutu māhunga
<i>handball</i>	pāringa
<i>header</i>	tuki
<i>injury time</i>	wā whara
<i>kick</i>	whana
<i>late tackle</i>	rutu tōmuri
<i>line umpire</i>	kāirota
<i>manager</i>	kaiwhakahaere
<i>midfielder: half</i>	kaunuku
<i>mouthguard</i>	ārai waha
<i>net</i>	mātiratira
<i>offside</i>	tū hapa
<i>overhead kick</i>	whana korowhiti
<i>pass</i>	tuku
<i>penalty</i>	whiu
<i>penalty area</i>	wāhi whiu
<i>penalty kick</i>	whana whiu
<i>penalty spot</i>	tūnga whiu
<i>referee</i>	kaiwawao
<i>save</i>	karo
<i>(to) send off</i>	pana
<i>shot</i>	kuru
<i>sideline</i>	pae taha
<i>six-yard box</i>	tapawhā
<i>sprig</i>	matihao
<i>tackle</i>	rutu
<i>through ball</i>	whana kōkiri
<i>volley</i>	whana rere
<i>whistle</i>	whio

Ko tēnei iwi ko ngā Kuru (Kurds), te tangata whenua o te Whenua Korukoru (Turkey). E ai ki ā rātou kōrero mai ki te Ahorangi, ki a Timoti Kāretu, ko rātou i tēnei whenua e noho ana i mua noa mai i te taenga mai o te iwi kua nui ake nei i ā rātou i nāianei. E ai ki ngā tatauranga ko tōna 56 miriona te nui o ngā tāngata kei tēnei whenua e noho ana, ā, o roto mai i taua tokomaha ko tōna 15–16 miriona nō te iwi Kuru.

I aua rā ko Kurutanga (Kurdistan) te ingoa o te rohe i noho ai te nuinga o te iwi Kuru, engari ahakoa ko taua wāhi tonu te wāhi noho ai te nuinga o rātou, ko te ingoa Kurutanga kua whakakoretia. Ko te wāhi nei kei te uranga mai o te rā, ā, ko ngā whenua e rohe mai ana i reira, ko Rūhia ki te tai whakararo, ko Irāna (Iran), ko Irāki (Iraq) me Hiria (Syria) ki te tai whakarunga, ā, ki te torengitanga o te rā, ko Kirihi (Greece) me Purukāria (Bulgaria). Nā, ahakoa 15 miriona te nui o te iwi nei kei te Whenua Korukoru e noho ana, e paratī kē ana tā rātou noho i Irāna (2 miriona), i Irāki (5 miriona) me ētahi atu whenua pēnei i Hōrana, i Tiamana me Ingarangi.

Ahakoa kotahi tonu te whakaipurangi mai o te iwi nei me tō rātou reo, kāore tonu e mārama i ō konei te reo o ētahi o rātou nā te tikitiki kupu atu i te reo o te nuinga o ngā whenua e nohoia nei e rātou. Ki te āta mātaitia te āhua o tā rātou noho, ko aua mate e pā mai nei ki a tātou, e pā atu ana anō hoki ki a rātou. E whaioranga ai me mātua mātau rātou ki te reo o te iwi Korukoru, ā, ko tō rātou reo kāore i te paku arohia mai i roto i ngā kura, i hea noa nei rānei o ngā wāhi e noho nei rātou. Nā tēnei āhua, kua tīmata te ngaro haere o tō rātou reo, ā, pēnei i a tātou nei, ahakoa e kī ana ētahi he Kuru rātou, kāore kē i te mōhio ki te reo, ki ngā tikanga rānei a ō rātou tipuna. Kāore hoki te reo Kuru i paku āhukahuka atu ki tō te iwi Korukoru, nā reira tāmia ihotia ana, engari ko tōna pāharahatanga tērā, kāore kē he oranga mai.

Nā te pēneitia iho o rātou e ngā Korukoru ka tauri ngā Kuru ki ngā mahi e arohia mai ai ō rātou aureretanga, ā rātou inoi; katoa ngā mahi nei he nanakia ki tā tātou titiro, engari nā aua mahi i mōhioitia te mamae e haehae rā ki te tau o te ate. Katoa ngā mahi whakapātāritari, whakatumatuma nā te aha? Nā te aroha nui ki tō rātou reo me te kuika nui o te ngākau kia heke iho taua puiaki ki ngā whakapaparanga ka puta ki te whaiao, ki te ao mārama ā tōna wā. Ko te awhero nui o te iwi kia motuhake tā rātou nā tū i tō rātou anō rohe, engari kāore tērā whakaaro o rātou i te paku whakaaetia mai e te Kāwanatanga. Ko tā rātou kē, kia wawe tonu te kotahi o te reo, kia wawe anō hoki te rite o te iwi Kuru ki te iwi Korukoru.

Ko te whakatāuteute nui o te ngākau, ko te kaha o te ngaro o te reo i waenganui i te hunga taiohi. Ahakoa te mau o te reo i te wā i mua atu i te haerenga ki te kura, engari mutu rawa ake te kura kua kaha kē te riro i te reo Korukoru, ā, whakarērea ana tō rātou ake reo ki rahaki. Nā te rawakore, kāore i te taea e rātou tētahi whakahaere e ora tonu ai tō rātou reo, nā reira i pau ai i a mātou te roa o te wā e whakawhiti huatau ana, e tohetoe ana, e kimi ara ana e taea ai e rātou tā rātou e whai nei. Ko tā rātou he titiro mai ki a tātou me te tarahae mai anō ki ngā āhuatanga e taea ana e tātou, arā, ko te Kōhanga Reo tēnā, ko te Kura Kaupapa Māori tēnā, ko Te Taura Whiri i Te Reo Māori tēnā, ko te whawhai tonu a tātou ki ā tātou i pīrangi ai, i whakaaro ai e tika ana ki a tātou. Nā ēnei waimarietanga o tātou ki tā rātou mātakitaki mai e hēmanawa nei, e whanowhanoā nei, e puku nei ō rātou rae ki te arokore mai o te iwi Korukoru.

I pōwhiritia mai te Ahorangi he hiahia nō rātou ki te mōhio ki ngā āhuatanga e pā ana ki a tātou Māori nei, ki a mātou hoki, ki Te Taura Whiri, me ōna ritenga katoa. Mihi mai ana rātou mō te whakatūnga o mātou e tō tātou Kāwanatanga. Koirā te mihi nui, ko te riro kē mā te Kāwanatanga e kī, “Ae, e mana ana tēnei reo.”

HE WĀNANGA TAKE PĀNUI

Hei whakamānawa i Te Tau Whakanui A Te Kotahitanga O Ngā Iwi O Te Ao I Te Āhei Ki Te Pānuī, Ki Te Tuhi, ka tū he hui atu i te 30 o Here-turi-kōkā ki te 5 o Mahuru 1990 i Te Kura Akoranga O Tāmaki-makau-rau. Ko te tino kaupapa o te hui ko ngā take e pā ana ki te āhei o te Māori, o ngā iwi rānei o Te Moana-nui-a-Kiwa ki te pānuī, ki te tuhituhi. Ko te hunga hiahia ki te whakaputa whakaaro ki te whakaminenga, ki te whakahaere wānanga whiriwhiri kaupapa e pā ana ki tēnei take, tae atu hoki ki te hunga e hiahia ana ki te whakarongo ki ngā kōrero, ki ngā whiriwhiri, e tonoa atu ana kia whakapā mai ki:

ILY Conference, Auckland College of Education
Pouaka Motuhake (Symonds Street)
TĀMAKI-MAKAU-RAU

TE ĀHUA HOU O ARAHURA

Ā te wā e whakawhiti ai koe i te moana o Raukawa mā runga i te waka *Arahura*, tēnā koa, āta tirohia ngā pānuī tohutohu i ngā wāhi noho ai ngā pāhihi.

Kua whakaaritia e Te Rerewhenua O Aotearoa tā rātou tautoko i te kaupapa reo rua, i runga i tā rātou whakarite kia tuhia ētahi o ngā pānuī mō ngā pāhihi ki te reo Māori me te reo Pākehā me ngā whakaahua paku noa nei hei whakamārama pēnei i te *Paparabo Wakal/Car Deck*, *Whare Tūroro/Sick Bay*, *Puna Kōrero/Information Centre*, *Arawhata Whakarunga/Stairs Up*. I tua atu i ēnei, ko te pānuī pōwhiri i te tangata kia whakaeke me te tauira anō hoki o te waka kua tuhia ki ngā reo huhua noa, ā, ko te reo Māori tētahi o aua reo.

Ngā Kupu Hou: Te Kura

<i>adventure playground</i>	papa hākinakina
<i>alphabet</i>	pūrārangī
<i>alphabetise</i>	whakarārangi ā-pū
<i>art</i>	mahi toi
<i>cassette</i>	ripenē
<i>charades</i>	whakatautau
<i>chart</i>	mahere
<i>charter</i>	tūtōhinga
<i>compare</i>	whakataurite
<i>crossword (puzzle)</i>	panga kupu
<i>diagram</i>	hoahoa
<i>diary</i>	rātaka
<i>discussion</i>	matapaki
<i>diskette</i>	kōpae
<i>handout</i>	tohanga
<i>interruption</i>	pōrearea
<i>jigsaw (puzzle)</i>	panga hono
<i>mobile {banging}</i>	tautau
<i>model</i>	tauira
<i>motivate</i>	whakapakepake
<i>overhead projector: OHP</i>	rauata
<i>photocopier</i>	pūrere whakaahua
<i>puppet</i>	keretao
<i>resource centre</i>	whakaipurangi
<i>see-saw</i>	tīemi
<i>slide; transparency</i>	kōataata
<i>software</i>	pūmanawa (rorohiko)
<i>stick figure</i>	tuhi tuahiwi
<i>story-telling</i>	kōrero paki

<i>subject</i>	marau
<i>syllabus</i>	marau [plural]
<i>theory</i>	ariā
<i>timetable</i>	wātaka
<i>trampoline</i>	papa tūpeke
<i>video (cassette)</i>	ripenē ataata
<i>video cassette recorder:</i>	pūrere ataata
<i>VCR</i>	

Ngā Kupu Hou: Te Kihini

<i>blender</i>	kīnakinaki
<i>butter conditioner</i>	whakangohe pata
<i>can opener</i>	tīwara
<i>extractor fan</i>	kapehau
<i>food processor</i>	tāwhirowhiro
<i>freezer</i>	pātaka keo
<i>grater</i>	kuoro
<i>grill</i>	rorerore
<i>ladle</i>	kōutuutu
<i>microwave (oven)</i>	ngaruiti
<i>recipe</i>	tohu tao
<i>refrigerator: fridge</i>	pātaka mātao
<i>rolling pin</i>	rākau pokepoke
<i>scales</i>	whārite
<i>sieve</i>	hītari
<i>toaster</i>	whakatōhi
<i>tongs</i>	pīnōhi
<i>waste disposal</i>	kūnatu kapurangi
<i>whisk</i>	kōheri

TE MARAMATAKA 1990

Tēnei mātou kua whakatau nei kia mahia he maramataka mō te tau 1990 hei tohu whakanui i taua tau. Ko ngā whakaahua o roto e pā ana ki ngā puiaki, ki ngā tongarerewa e manakohia ana e te ao Māori. Ko ngā ingoa mō ngā kaupeka o te tau ko ērā o te ao o nehe, i runga i te whakaaro mā kōnei e whakatītina tēnā iwi, tēnā iwi ki te whakaara ake i ōna anō ingoa. Ko ēnei ingoa nō Tūhoe, nā Tū-taka-ngā-hau o Maungapōhatu i hoatu ki a Te Pēhi. Ka taea tēnei maramataka te hoko mai i konei mō te whā tekau tāra (\$45).

HE PORAKA MOKO

Ka taea te hoko mai i konei he poraka mā e mau ana te moko me te ingoa o Te Taura Whiri I Te Reo Māori i runga. Heoi anō tāu he whakakī i te puka tono o raro ake nei, he waea noa mai rānei ki (04) 710-244. E whā ngā nui o te poraka, ā, e toru tekau tāra (\$30) te utu. Kei roto i tērā utu te tāke hokohoko me te utu o te tuku atu ki a koe.

PUKA TONO

Tēnā koa, tukua mai ki a au:

- × 1990 Maramataka (\$40.00 i mua mai i te 15/11/89, \$45.00 i muri atu) _____
- × Poraka (Paku/Āhua Nui/Nui/Tino Nui) (\$30.00) _____
- × *Me Tubi Āu Reta Kaipakihī Ki Te Reo Māori (Business Letters in Maori)* (\$3.00) _____

HUI KATOA (Kei roto te tāke hokohoko i ēnei utu katoa) _____